

3. Коробова Л.А. Из наблюдений над некоторыми номинативными структурами заголовков газеты В кн: Иностранная филология, Республиканский сборник, Каз. гос. ун.-т им. С.М.Кирова. –Алма-Ата, 1975 вып. 5. –С. 60-67.

4. Костомаров В.Г. Русский язык на газетной полосе. МГУ, –М., 1979. – 290 с.

5. Розенталь Д.Э. Актуальные вопросы изучения языка газеты – Вести. МГУ, сер. Журналистика, 1975, № I. –С. 44-48.

ФРАЗЕМАЛАРДЫҢ СТИЛЬЛИК ХЫЗМЕТИ (И.Юсупов шығармалары тийкарында)

Гулжахан Алламбергенова –
Қарақалпақ мәмлөкетлик университети,
доценти филология илимлери бойынша
философия докторы (PhD)

Аннотация: *Фразеологизмлер* – қарақалпақ тилинің сөзлик, сөзлик, мәнилик, тарихый өзгешеликлеринің бәрін өзінде жәмлеген турақлы сөз дизбеклери болып есапланады. Көркем шығармалар тилиндеги стильлик тил байлықларының басым көпшилиги халық дәретпелери тилинде пайда болады, қәлиплести хәм жазба көркем әдебиат тилинің көркем сүүретлеу қуралларын, байлықларын жетилистириуға хәм байытыуға себепши болғанлығы белгили. Биз бул мақаламызда шайыр И.Юсупов поэзиясында фраземалардың окказионал стильлик хызметлерине тоқтаймыз.

Таяныш сөзлер: *лексика, фразеологизм, термин, сөзлик қурам, көркем текст, семантика, турақлы сөз дизбеклери, стилистика*

Аннотация: Фразеологизмы-это устойчивое сочетание слов, которое выражает целостное значение в каракалпакском языке. Смысл которое не определяется значением. Большинство стиль литературных произведений образовалось в народных произведениях и обоготал предметы письменных художественно литературных произведений. Мы остановимся в этом выпуске окказионально стильные службы фраземы в поэзии И.Юсупова.

Ключевые слова: лексика, фразеологизм, термин, состав слова, художественный текст, семантика, стилистика и неизменяемые словосочетание

Abstract: Phraseologisms are stable word combinations that contain the phonetic, lexical, semantic, and historical peculiarities of the Karakalpak language. In the language of works of art, most of the stylistic language findings occur in the language of folklore and it is clear that language of folklore has contributed to

enriching the figurative language tools of the written fiction language. In this article, we will pay attention to the temporal stylistic features of phrases in the poetry of the poet I. Yusupov. In this article, we will focus on the occasional stylistic features of phrasemes in the works of the Karakalpak poet I. Yusupov.

Key words: lexicon, phraseology, term, vocabulary, artistic text, semantics, idioms, stylistics

Тил билиминде – «стилистика» илими айрықша әҳмийетке ийе. Тек тил билими ушын емес, әдебияттануы илими ушын да зәрүрли болған тараў. Стилистика – бул «стиль» сөзи тийкарында грек тилинен алынған болып, жазыў ушын сүйир, ушқыр етип шығарылған таяқша мәнисин аңлатылыўы бәршеге белгили.

Қарақалпақ тил билиминде стиль ҳақында проф. Е.Бердимуратов мийнетлеринде көзге түседи. Илимпаз өз мийнетлеринде стиль бойынша толық мағлыўматты яғный карақалпақ тилиндеги функциональ стильлик өзгешеликлерин, раўажланыў басқышлары және олардың сөзлик курамның байытыўдағы орнын көрсетип берди.

Бул бойынша проф. Е.Бердимуратов стиль – бул ҳақықатында да тилдин тарийхий раўажланыўының барысында турмыс тараўларына, тил арқалы қатнастың түрли формаларына конкрет ситуацияға байланыслы лексика-семантикалық, грамматикалық ҳ.т.б. бойынша сол тараўға функциональлық бейимлиги менен қәлиплескен тил куралларының системасы сыпатында көринеди [1.89] – деп атап өткен. Ҳақықатында да, сонлықтан бизде мақаламызда И.Юсупов шығармаларында фраземалардың хәр түрли стильлик хызметлерде келиўине тоқтап өтпекшимиз. Фраземалар бир қанша кең хәм жаргон сөзлерге тән еркин қолланылады.

Тилимизде сөзлер бир қанша функциональлық хызметлерде жумсалады. Лексикалық хәм грамматикалық өзгешелиги яки туўра хәм аўыспалы мәнилерде, көркемлеў кураллары тийкарында қолланылатуғын, сөзлик курамның сөзлик байлығын раўажландырып отырады. Бул жағдай фразеологиялық сөз дизбеклерине де тән кубылыс болып, фраземалар бир қанша функциональлық хызметлерди атқарып келеди. Олар көбирек көркем шығармаларда, әсиресе халық аўызеки дәретпелеринде көбирек ушырасады.

Илимпазлардың анықлаўынша, сөйлеў стилине тән турақлы сөз дизбеклери өзиниң образлылығы, тәсиршеңлиги, хәмме ушын түсиникли екенлиги менен айырықшаланып турады [2.91]. Дурысында да, олардың айырымлары пайда болыўы жағынан еркин сөз дизбеклериниң халықтың аўызеки сөйлеў тилинде аўыспалы, метафоралық мәниде қолланыў нәтийжесинде пайда болған: *қол силтеў, мойнын ийиў, қолына қараў, истиң көзин билиў* хәм т.б. Сөйлеў тили фраземалар әдебий тилде әдеўир парық

қылады. Бундай сөйлеу тили фраземалар шайыр И.Юсупов шығармаларында да шеберлік пенен жумсалғанын көриуимізге болады.

Шайыр өзиниң «Ғыйбаткештиң бас ушындағы жазыу» қосығында: «Бул «домалақ арза» жазса, қорқыңлар // Дәхметинен көплер урылып кетти, Қоңсы қабирлерде жатқан мархумлар // Бул барған соң қорқып тирилип кетти» деп жазады. Бул мысалдағы ‘домалақ арза’ – авторы көрсетилмей жоқары органларға жазылатуғын арзаны халық усылай атаған. Ал ‘урылып кетти’ фраземасы «нахақтан жумыстан шықты» деген мәнини билдирип тур. Мысалы: *Тоғайда адасқан жолаушы яңлы // Әўере-сарсаңға бизди саласаң* (Жалғызлық); *Инсан бул бәледен қорққан қашан да // Тислегендей өкиништиң бармағын* (Епке келсе ашық болмай жасаңлар); *Даўласып енди хәлексең // Көп пенен көрген той, жора // Қара суўға семирип // Қайғысыз шағлап жүрмейсең* (Шайыр хәм жүрек). Бул мысаллардағы ‘әўере-сарсаңға салыу’ – тынышлығын бузыу, қыйнау, азап беріу, ‘бармағын тислеу’ – өткен иске өкиниу, пушайман болыу, ‘қара суўға семириу’ – қайғысыз жасау, итибарсыз болыу мәнилерин аңлатып келген сөйлеу тили фраземалары.

Сондай-ақ, сөйлеу тили фраземаларына тилимизде қолланылып жүрген нақыл-мақаллар да киреди. Себеби олардың белгили бир топарын қысқартылған, өзгертилген вариантлар курайды. Бундай жағдайды шайыр шығармаларында көриуге болады, нақыл-мақаллардың айырым бөлеги түсирилип қолланылады. Мысалы: *Ел деп этик шешпей қан кешкенлери // Ауызлықлы аттың суу ишкенлери* (Бүлбүл уясы поэмасы). Бул мысалда «Ел басына күн туўса этиги менен суу кешер // Ат басына күн туўса, ауызлығы суу ишер» деген нақыл дөретиушилик бағдарында мәнилик жақтан күшейтилип, өткирлестирип қолланылған.

Сөйлеу тили фраземаларының және бир характерли тәрәпи, олардың көркем шығармаларында яғный көркем әдебиат стилинде жумсалыуында көринеди. Тәбийий түрде фраземалардың тийкарғы белгиси образлы болып келиуинде. Олар гәпте қосымша эмоционаллық-эспрессивлик мәни жүклейди.

Енди биз бул сөйлеу тили фраземалардың образлылығын бир неше троплардың келиуин салыстырмалы түрде анализ жасап өтеміз. Мәселен, метафоралық мәниде образлы болып келеди: *Сөйлегенде сөзиңнің де // Дузы болса шеп болмайды* (Бул жер еле зор болады); *Зарман арпа ишинде бир түп бийдайға // Бир қызалақ көриу әрманымыз бар* (Еркеклер роддомда).

Фраземалар метонимиялық мәниде де қолланылады. «Көк қағаз» сөз дизбеги «доллар» мәнисинде ишки уқсаслық нәтийжесинде пайда болған метонимия. Мысалы: *Бул көк қағаз шытырласа қай жерде // Журт қулағы ербең етип, алаңлар* (Доллар).

Көркем шығармада шайыр синекдоха арқалы гейпара жағдайларды сүүретлейтуғын затқа, кубылысқа оқыўшының көбирек дыққатын аўдарады. Мысалы: *Жигитлик ҳәсери урған мурынның // Кеминде бир батпан самалы болар* (Бултлар көп түнеген асқар таўлардың); *Бастың өксигиңди өзиңди күшлеп // Тири жанға муңды шақпадың ҳәргиз* (Актрисаның ығбалы).

Диалоглық (сөйлесиўдеги) фраземалар – бунда қахарманлардың өз-ара сөйлесиўлерде ушырасатуғын фраземалар. Мысалы: *Еглемә тур, Пирим бий // Бийтке өкпелеп, Тонды отқа салмайық // Еглемә тур, Пирим бий - ханға қырқ кисиниң ақлы // Өз-өзинен питпес, ханым // Көл суўы ийисленер, солай Балық бастан ширигенде // Көкирегимди қарсы айырған // Ат басындай әрманым бар // Ер азығы жолда болар // Бәри азығы дүзде болар // Жат елде султан болма // Елиңде болғыл шопан.* Бул мысалларда ‘*Бийтке өкпелеп, тонды отқа салыў*’, ‘*Ханда қырқ кисиниң ақылы болады*’, ‘*Балық басынан ширийд*’, ‘*Көкиреги қарсы айырылыў*’, ‘*Ер азығы жолды, бәри азығы үйде*’, ‘*Басқа елде султан болғанша, Өз елиңде ултан бол*’ фразелогизмлерин шайыр өзиниң «Әжинияз» операсында конкрет ситуацияға байланыслы қахарманлардың тилинде қолланылып олардың эмоционал-экспрессивлик тәсиршеңлигин күшейтиўге ерискен

Гипербола – предмет, кубылысты асырып, күшейтип көрсетиўши көркемлеў куралы. Гипербола фразеологизмлер пикирди және де күшейтип, өткирлестирип береді. Мысалы: *Жаўдырақ қарақалпағым, Кеўли кең майдандай* (Беглигинди бузба сен); *Асқар таў Элбрус аспанға тийген // Сымбатлы ақ төси көкше булт сүйген* (Сағыныў); *Төрт дойнағың ақ көксиме // Бассам дейсең, ярым мениң* (Бүлбүл уясы). Бул мысалда тийкар сыпатында «Алпамыс» дәстанындағы Гүлпаршынның Байшубарға айтқан ‘*Төрт туяғың ақ көксиме басылғай*’ деген қатары алынған. ‘*Аттың төрт туяғы адамның көксине басылыўы*’ гиперболалық сүүретлеўдин үлгиси, усы бәйгиден жеңип келсең, қандай қыйыншылық болса да бәрине көнемен деген мәнини аңлатыў ушын жумсалған.

Литота фразеологизмлер предмет, кубылыстың мәнисин жүдә киширейтип, пәсейтип көрсетеді. Мысалы: *Ийнениң көзиндей еки жарықтан // Терең сырлы көк нур қайнап атқандай // Ийне шаншар орны жоқ енди бунда // Турды сыймағанлар клуб аўзында // Аўзынан сарысы кетпеген еле, Сен бир палапансаң* (Актрисаның ығбалы).

Келтирилген мысаллардағы ‘*ийнениң көзиндей*’ – жүдә кишкене, ‘*ийне шаншар*’ – тығыз, ‘*аўзынан сарысы кетпеген*’ – жүдә жас мәнилериндеги фраземалар пикирди өткирлестирип бериўде шеберлик пенен пайдаланылған.

Рус тил билиминде «просторечие» термини дегенде әдебий емес, лексика-фразеологиялық қатлам (диалектизм, белгили бир социаллық қатлам тилинде

қолланылатуғын сөзлер, жаргон) түсиниледи [3.402]. Сөзликте қарапайым сөйлесіуге төмендегіше анықлама берілген: Реаллықты турпайы, төменги характеристика менен аңлатыу қәсийетине ийе болған, әдебий тил нормаларынан тысқарыға шығатуғын сөз, грамматикалық форма хәм конструкциялар кең түрде қолланылатуғын сөйлеудің түри [4.63].

Биз де бул пикирлерге қосыламыз, себеби сөйлеу фраземаларның курамында қарапайым тәбий түрде қарапайым көбирек жаргон фраземаларды киргизиуге болады, хәм оны сөйлеу фраземаларының курамында көрсек болады. Сонлықтан, шайыр шығармаларында жумсалған фраземаларды стильлик жақтан сөйлеу тили фраземаларына ажыратып үйрендик. Мысалы: *Болған сайын болсам дерсең // Жыйған сайын жыйсам дерсең // Ақырында опық жерсең // Көкирегің қайтар дизден* (Мәмелек ой). Бул мысалдағы ‘*опық жеу*’ қарапайым фразема «өкинерсең, пушайман боларсаң» деген мәнини билдиреди; *Хәммеси бетлерин осып жыласар, қорқыу, қайғы, қарғыс көз қарасында* (Оссуарлар қосығы). Бул мысалда ‘*бетин осып жылау*’ қарапайым фразема турпайы өткир мәниде берілген.

Алдын сөйлеу тили фраземалары болған көплеген турақлы сөз дизбеклери хәзирги ўақытта функциональлық жақтан шекленбеген сыпатқа ийе болмақта. Мәселен, *қолы гүл, жиптиң ушын жоғалтыу, аяғы аспаннан кетиу, бар күши менен* хәм т.б. Функциональлық-стильлик жақтан өзгешеленип турмайтуғын фраземаларды анықлаудың тийкарғы өлшеми –семантикалық муғдарлық өлшем. Бул түрдеги фраземалар тематикалық жақтан улыўмалық түсиниклерди аңлатып, сөйлеу стилинде, көркем әдебият хәм публицистикалық стильлерде, айырым жағдайларда илимий стильде де қолланылады.

Солай етип, қарақалпақ тилиндеги фраземалардың функциональлық жақтан өзгерислерге ушырауы, китабий, сөйлеу тили фраземаларынан өзгешелик тәреплери оларды айрықша топарларға ажыратып үйрениуди талап етеди. Қарақалпақ тилиндеги сөйлеу фраземалардың функциональлық–стильлик жақтан белгили дәрежеде парықланыу сезиледи. Сонлықтан оларды сөйлеу фраземаларға ажыратып үйрениуди мақул көрдик. Олар әдебий тилдеги фраземалардың тийкарғы бөлегин курайды, стильлик жақтан нейтрал, стильлер аралық қолланылыу мүмкиншилигине ийе болып келеди. Сөйлеу тили фраземалары жийе қолланылыуы нәтийжесинде кейин ала әдебий тилдеги фраземалардың тийкарғы бөлегин курайды.

ПАЙДАЛАНАТУҒЫН ӘДЕБИЯТЛАР

1. Бердимуратов Е. Хәзирги қарақалпақ тили. Лексикология. Нөкис: Билим, 1994, -Б. 89.
2. Ўринбоев Б., Ўринбоева Д. Хәзирги ўзбек тилининг сўзлашув услуби. – Тошкент: Фан, 1991, - Б.91.

3. Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва, 1990. – С. 402.
4. Ҳожиёв А. Лингвистик терминларнинг изоҳли луғати. – Тошкент: Ўқитувчи, 1985. – Б. 63.
5. И.Юсупов Тасқа көгерген гүл. – Нөкис: Қарақалпақстан, 2017. – 160 б.

INGLIZ TILIDA QURILISH SOHASIDAGI TALABALARNING TERMINOLOGIK KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH

Bunyod Bazarov To‘lqinjonovich

Jizzax politexnika instituti, p.f.f.d. (PhD), dotsent
+998945748200, E-mail: beknurbek2010@mail.ru

O‘zbekistan, Jizzax viloyati, Jizzax shahri

Annotatsiya: Ushbu maqolada OTMlarda terminologik lug‘atni o‘qitish metodologiyasi va tamoyillari tahlil qilinadi. Ta’kidlanishicha, optimal rejalashtirish va boshqarish usullarini joriy etish so‘nggi o‘n yilliklarda innovatsion pedagogik, muhandislik-texnik kadrlar, shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy sohalar uchun kadrlar tayyorlashning ahamiyati keskin oshgani bilan bog‘liq.

Kalit so‘zlar: adaptivlashtirish, harbiy terminologiya, siyosiy terminologiya, jamiyatshunoslik diniy terminologiya, ilmiy terminologiya, temir yo‘l terminologiyasi, neft terminologiyasi, nofilolog mutaxassis, statistik usul, interaktiv lingvotexnologiya, til kompetensiyasi.

Abstract: This article analyzes the methodology and principles of teaching terminology vocabulary in HEIs. It is noted that the implementation of optimal planning and management methods is due to the sharp increase in the importance of innovative pedagogy, engineering-technical personnel, as well as personnel training for socio-economic fields in recent decades.

Key words: adaptive effort, military terminology, political terminology, sociological religious terminology, scientific terminology, railway terminology, oil terminology, non-philological specialist, statistical method, interactive language technology, language competence.

Аннотация: В данной статье анализируются методика и принципы преподавания терминологической лексики в вузах. Отмечается, что внедрение оптимальных методов планирования и управления обусловлено резким увеличением в последние десятилетия значения инновационной педагогики, инженерно-технических кадров, а также подготовки кадров для социально-экономических сфер.

Ключевые слова: адаптивные усилия, военная терминология, политическая терминология, социологическая религиозная терминология,